

vlastního pocitu červeně? Nebo je tomu snad spíše takto: slovo „červený“ označuje něco, je nám společně známo, a pro každého kromě toho něco, co zná jen on sám? (Anebo lépe snad: co se *vztahuje* na něco známého jen jemu.)

274. K pochopení funkce slova „červený“ nám pochopitelně nijak nepomůže, řekneme-li, že se toto slovo na něco soukromého „*vztahuje*“, místo že je označuje; ale pro určitý prožitek při filosofování je to výraz psychologicky výstižnější. Je to, jako kdybych při pronášení tohoto slova vrhal postranní pohled na onen vlastní pocit, asi jako kdybych si říkal: však já vím, co tím míním.

275. Podívej se na modř oblohy a řekni sám k sobě „Jak modrá je ta obloha!“ – Jestliže to uděláš spontánně – ne s filosofickými úmysly – , tak ti vůbec nepřijde na mysl, že by tento barevný vjem patřil jen *tebě*. A nijak neváháš adresovat toto zvolání někomu druhému. A jestliže při těchto slovech na něco ukazuješ, tak je to obloha. Tím chce říci: Nemáš onen pocit ukazování na něco v sobě samém, který často ‚pojmenování pocitu‘ provází, když se uvažuje o ‚soukromé řeči‘. Také si nemyslíš, že bys měl vlastně na barvu ukázat nikoli rukou, ale zaměřením pozornosti. (Uvaž, co to znamená, „ukázat na něco zaměřením pozornosti“.)

276. „Ale cožpak *nemíníme* alespoň něco zcela určitého, když pohlédneme na nějakou barvu a ten barevný vjem pojmenujeme?“ Je to přece vyloženo tak, jako kdybychom barevný vjem z viděného předmětu odloupávali jako jakousi slupičku. (Tohle by v nás mělo vzbudit podezření.)

277. Ale jak je vůbec možné, že je někdo v pokušení věřit, že určitým slovem *míní* jednou všem známou barvu, – a jednou zase ‚vizuální vjem‘, který mám *já v této chvíli*? Jak tu může existovat i jen pokušení k tomu? – Neobracím v těchto případech na barvu stejný druh pozornosti. Jestliže míním (jak se mi chce říci) onen barevný vjem, který je vlastní mně, tak se do té barvy nořím – asi

jako když se na nějakou barvu ‚nemohu dosyta vynadívat‘. Proto je snazší navodit tento prožitek, jestliže člověk hledí na nějakou svítivou barvu nebo na nějakou barevnou kombinaci, která mu utkví v mysli.

278. „Vím, jak se zelená barva jeví *mně*“ – nu, to má přece smysl! – Zajisté; jaké použití si pro tuto větu představuješ?

279. Mysli si někoho, kdo by řekl: „Vím přece, jak jsem vysoký!“ a jako znamení toho by si položil ruku na temeno hlavy!

280. Někdo namaluje obraz, aby ukázal, jak si třeba představuje určitou scénu na divadle. A nyní řeknu: „Tento obraz má dvojí funkci; sděluje něco druhým, tak jak právě obrazy a slova něco sdělují – ale pro sdělujícího je to také ještě zobrazení (nebo sdělení?) jiného druhu: pro něho je to obraz jeho představy, jak jí mám to pro nikoho druhého být nemůže. Jeho soukromý vjem tohoto obrázku mu říká, co si představoval; a to v takovém smyslu, v jakém to tento obrázek druhým říkat nemůže.“ – A jakým právem hovořím v tomto druhém případě o zobrazení nebo sdělování, – jestliže tato slova byla v *prvním* případě správně použita?

281. „Ale neznamená to, co říkáš, že vlastně neexistuje např. žádná bolest bez *chování charakteristického pro bolest*?“ – Znamená to: jedině o žijícím člověku a o tom, co je mu podobné (co se podobně chová), lze říci, že má pocity; že vidí; že je slepý; že slyší; že je hluchý; že je při vědomí nebo v bezvědomí.

282. „Ale v pohádce může přece i hrnek vidět a slyšet!“ (Zajisté; ale *může* také mluvit.)

„Jenomže pohádka jedině vymýšlí něco, co fakticky není; neříká přece něco, co je *beze smyslu*.“ – Tak jednoduché to není. Je to nepravdivé, nebo je to beze smyslu, jestliže se o nějakém hrnku řekne, že mluví? Máme jasnou představu o tom, za jakých okol-

ností bychom o nějakém hrnku řekli, že mluví? (Ani absurdní básnický výtvar není bezsmyslný tím způsobem jako třeba žvatláním nějakého dítěte.)

Ano, říkáme i o neživých věcech, že mají bolesti: např. při hraní s panenkami. Ale toto užití pojmu bolest je druhotné. Představme si jen případ, že by lidé říkali jediné o neživých věcech, že mají bolesti; že by litovali *jedině* panenky! (Když si děti hrají na železnici, souvisí jejich hra s jejich znalostí železnice. Děti nějakého národa, který železnici nezná, by však mohly tuto hru převzít od jiných a hrát ji, aniž by věděly, že se tím něco napodobuje. Bylo by možno říci, že tato hra pro ně nemá stejný *smysl* jako pro nás.)

283. Odkud se v nás bere *i jen myšlenka*, že určité bytosti, určité předměty mohou něco cítit?

Přivedla mě na to moje výchova tím snad, že obracela pozornost na pocity ve mě, a nyní přenáším tuto představu na předměty mimo mne? Rozpoznávám, že je tady (ve mně) něco, co mohu označovat jako „bolesti“, aniž bych se dostal do rozporu se slovním územ druhých? – Na kameny a rostliny atd. svoji představu nepřenáším.

Nemohl bych si myslet, že mám strašné bolesti a že během jejich trvání se ze mne stává kámen? Ba jak vůbec vím, když zavřu oči, jestli se ze mne kámen nestal? – A jestliže se toto stalo, v jaké míře bude platit, že tento *kámen* má bolest? V jaké míře to bude možno o kameni říci? Ba proč tu má vůbec bolest mít nějakého nositele?!

A může se o tomto kameni říci, že má určitou duši a *ta* že má bolesti? Co má nějaká duše, co mají bolesti co dělat s kamenem?

Jedině o tom, co se chová jako člověk, lze říci, že to *má* bolesti.

Musí se to totiž říci o nějakém těle, nebo chceš-li, o duši, kterou *má* nějaké tělo. A jak může tělo duši *mít*?

284. Podívej se na nějaký kámen a mysl si, že má pocity! – Člověk si řekne: Jak se mohlo vůbec i jen připadnout na myšlenku připisovat *pocit* nějaké *věci*? Mohl by se zrovna tak dobře připisovat třeba nějakému číslu! – A teď se podívej na zmítající se mouchu, a tady tato nesnáž hned zmizí a zdá se, že zde se bolest může

uchytit, zatímco předtím narážela všude, aby se tak řeklo, na *hladkou* plochu.

A tak nám i mrtvola připadá zcela nepřístupná bolesti. – Náš postoj k žijícímu není týž jako postoj k mrtvému. Veškeré naše reakce jsou tu odlišné. – Jestliže někdo řekne: „To nemůže být prostě jen v tom, že to, co žije, se tak a tak pohybuje, a mrtvé nikoli“ – tak bych ho chtěl upozornit, že právě tady máme před sebou případ přechodu ‚kvantity v kvalitu‘.

285. Pomysli na rozpoznávání *výrazu obličeje*. Nebo na popis výrazu obličeje – popis, který nespočívá v tom, že by se udávaly obličejové mříty! Pomysli také na to, jak je možno obličej nějakého člověka napodobit, aniž se přitom vlastní obličej vidí v zrcadle.

286. Ale není absurdní říci o nějakém *těle*, že má bolesti? – A proč v tom cítíme něco absurdního? V jaké míře je pravda, že bolesti necítí moje ruka, nýbrž já ve své ruce?

Co je to vlastně za spornou otázku: Je tím, co cítí bolesti, *tělo*? – Jak má být rozhodnuta? Jak se projevuje to, že to *není* tělo? – Inu, asi takto: Jestliže někdo má bolesti v ruce, tak to neříká *ruka* (ledaže to píše), a útěšná slova se neříkají ruce, nýbrž trpícímu; hledíme mu do očí.

287. Jak to, že jsem naplněn soucitem *k tomuto člověku*? Jak se ukazuje, jaký objekt tento soucit má? (Soucit, dá se říci, je určitá forma přesvědčení, že druhý má bolesti.)

288. Zkamením a moje bolesti trvají dál. – A co kdybych se nyní mýlil a nebyly to už *bolesti*! – Ale tady se přece mýlit nemůžu; to přece nedává žádný smysl, pochybovat, jestli mám bolesti! – Tj. kdyby někdo řekl „Nevím: je to, co mám, bolest, nebo je to něco jiného?“, tak bychom si asi pomysleli, že neví, co české slovo „bolest“ znamená, a začali bychom mu to vysvětlovat. – Jak? Možná posuňky, tím, že bychom ho píchli jehlou a řekli „Vidíš, tohleto je bolest.“ Mohl by tomuto vysvětlení, tak jako při každém jiném

vysvětlení nějakého slova, porozumět správně, chybně, nebo vůbec ne. A jak mu rozumí, to ukáže při používání slova, tak jak se to děje i v jiných případech.

Jestliže by nyní např. řekl: „I ano, vím, čemu se říká ‚bolest‘, ale jestli *tohle*, co teď tady mám, jsou bolesti, to nevím“ – tak bychom jen potřásli hlavou a museli bychom jeho slova pokládat za podivnou reakci, s kterou si nevíme co počít. (Bylo by to, asi jako kdybychom někoho slyšeli vážně říci: „Vzpomínám si zřetelně, že jsem nějakou dobu před svým narozením věřil,“)

Onen výraz pochybnosti nepatří k dané řečové hře; ale jestliže je vyloučen výraz pocitu, příslušné lidské chování, pak se zdá, že pochybovat zase *smím*. Fakt, že jsem tu v pokušení říci, že ten pocit může být pokládán za něco jiného, než čím je, vyplývá z tohoto: Jestliže si odmyslíme spolu s výrazem pocitu i normální řečovou hru, pak potřebuji pro tento pocit nějaké kritérium identity; a potom by tu existovala i možnost omylu.

289. „Když říkám ‚Mám bolesti‘, má to v každém případě své zdůvodnění *pro mne sama*.“ – Co to znamená? Znamená to snad: „Kdyby někdo druhý mohl vědět, co označuji jako ‚bolesti‘, přiznal by, že toto slovo používám správně“?

Používat nějaké slovo bez zdůvodnění neznamená používat je neprávem.

290. Svůj pocit neidentifikuji ovšem pomocí nějakých kritérií, nýbrž používám stejný výraz. Ale tím řečová hra *nekončí*; tím začíná.

Ale nezačíná už samotným tím pocitem – který popisují? – Slovo „popisovat“ nás tu možná uvádí v omyl. Říkám „Popisují svůj duševní stav“ a „Popisují svůj pokoj“. Je třeba vybavit si v paměti rozdílnost příslušných řečových her.

291. To, čemu říkáme „*popisy*“, jsou nástroje pro speciální způsoby použití. Pomysli přitom na náčrty nějakého stroje, na zobrazený průřez, na nárys s příslušnými mírami, jak ho má před sebou mechanik. Jestliže člověk myslí na popis jako na slovní obraz

skutečnosti, tak to má v sobě cosi zavádějícího: myslí třeba jenom na obrazy, tak jak visívají na stěnách bytů, obrazy, které zdánlivě prostě jen vypodobňují, jak nějaká věc vypadá, jaká je. (Tyto obrazy jsou jakoby zproštěné jakékoli funkce*.)

292. Nevěř napořád, že svá slova odečítáš z faktických daností; že tato fakta zobrazuješ podle pravidel slovy! Neboť při použití pravidla v jednotlivém zvláštním případě by ses přece musel obejít bez jakéhokoli vedení.

293. Jestliže sám o sobě říkám, že vím jen z vlastního případu, co slovo „bolest“ znamená, – nemusím *tohle* říci i o druhých? A jakpak mohu tento *jediný* případ tak nezodpovědným způsobem zobecňovat?

Inu, každý mi o sobě řekne, že ví jedině o sobě samém, co jsou bolesti! – Dejme tomu, že by každý měl krabičku, v které by bylo něco, co označujeme jako „brouka“. Nikdo nemůže nikdy nahlédnout do krabičky druhého; a každý říká, že ví jedině z pohledu na *svého* brouka, co brouk je. – Tu by se pak mohlo zajisté stát, že by každý měl ve své krabičce něco jiného. Ba bylo by možno si představit, že se nějaká taková věc ustavičně proměňuje. – Ale co kdyby nyní u těchto lidí slovo „brouk“ mělo přece jen nějaký způsob použití? – Pak by tedy toto použití nespočívalo v označení věci. Tamta věc v krabičce k řečové hře vůbec nepatří; dokonce ani ne jako jakési *něco*: neboť krabička by mohla být také prázdná. – Ne, touto věcí v krabičce je možno všechno ‚vykrátit‘; ať je čímkoli, odpadne.

To znamená: Jestliže se gramatika výrazu pro pocit konstruuje podle vzoru ‚předmět a označení‘, pak předmět vypadne z úvahy jako irelevantní.

294. Jestliže řekneš, že onen člověk vidí před sebou určitý soukromý obraz, který popisuje, tak jsi pořád ještě udělal jistý před-

* V originále „sind gleichsam müssig“. (Pozn. překl.)

poklad o tom, co má před sebou. A to můžeš blíže popsat nebo to popisuješ. Jestliže příznáš, že nemáš vůbec žádné tušení, jakého druhu by mohlo být to, co má před sebou – co tě pak pořád ještě svádí k tomu, abys řekl, že před sebou něco má? Není to, jako kdybys o někom řekl: „Něco má! Ale jestli jsou to peníze, nebo dluhy, nebo prázdná pokladna, to nevím“?

295. A co to má být vlastně za větu: „Vím jediné z *vlastního* případu...“? Zkušnostní věta? Ne. – Gramatická?

Myslím si tedy: že každý o sobě samém říká, že ví jediné z vlastní bolesti, co bolest je. – Ne že to lidé skutečně říkají, nebo i jen jsou připraveni to říci. Ale *jestliže* by to nyní každý říkal – mohl by to být nějaký druh zvolání. A i *jestliže* je jako sdělení nic neříkající, je to přece určitý obraz; a proč bychom měli chtít nevyvolávat v duši takovýto obraz? Myslí si místo slov namalovaný alegorický obraz.

Ano, *jestliže* při filosofování nahlížíme do sebe, podaří se nám dost často uvidět právě nějaký takový obraz. Je to doslova obrazné znázornění naší gramatiky. Ne fakta; nýbrž jakoby ilustrované řečové obraty.

296. „No ale je tu přece jakési něco, kterým je mé zvolání vyjadřující bolest provázeno! A kvůli němuž je pronáším. A toto něco je tím, co je důležité – a hrozné.“ – Komu jen toto sdělujeme? A při jaké příležitosti?

297. Samozřejmě, když se v hrnci vaří voda, tak z hrnce stoupá pára a také z obrazu tohoto hrnce stoupá obraz páry. Ale co kdyby někdo chtěl říci, že v obrazu hrnce se musí také něco vařit?

298. To, že bychom tak rádi řekli „Důležité je *tohle*“ – přičemž bychom sami pro sebe ukázali na svůj pocit –, ukazuje už, jak velice máme sklon říci něco, co žádným sdělením není.

299. To, že se nemůžeme vyhnout – když se oddáváme filosofickým myšlenkám – tomu, abychom to a to říkali, a že k tomu, abychom to říkali, neodolatelně tíhneme, nijak neznamená, že jsme nuceni k určitému *předpokladu*, nebo že určitý stav věcí bezprostředně nahlížíme nebo o něm víme.

300. K řečové hře se slovy „má bolesti“ patří – chtělo by se říci – nejen obraz chování, ale také obraz bolesti. Nebo: nejenom paradigma chování, nýbrž také paradigma bolesti. – Říci: „Obraz bolesti vstupuje do řečové hry spolu se slovem ‚bolest‘“ je nedorozuměním. Představa bolesti není žádný obraz, a *tato* představa také není něčím, co bychom označili jako obraz, v řečové hře nahraditelná. – Představa bolesti zajisté v určitém smyslu do řečové hry vstupuje; jenomže ne jako obraz.

301. Představa není obrazem, ale obraz jí může odpovídat.

302. Jestliže bolest druhého si člověk musí představit podle vzoru bolesti vlastní, tak to není nic tak snadného: protože si mám podle bolesti, které *cítím*, představit bolesti, které *ne cítím*. Nemám totiž v představě přejít prostě jen od jednoho místa bolesti k jinému. Jako od bolesti v ruce k bolestem v rameni. Neboť si nemám představit, že na nějakém místě jeho těla pociťuji já bolest. (Což by bylo možné.)

Chování při bolesti může poukazovat na nějaké bolestivé místo – ale trpící osoba je ta, která bolest dává najevo.

303. „Že druhý má bolesti, můžu jediné *věřit*, ale *jestliže* je mám já, *vím* to.“ – No ano; člověk se může rozhodnout, že místo „Má bolesti“ bude říkat „Věřím, že má bolesti“. Ale to je všechno. – Co tu vypadá jako vysvětlení nebo výpověď o duševních pochodech, je po pravdě jen záměna jednoho řečového obratu jiným, který se nám zdá přílehavějším, pokud právě filosofujeme.

Zkus jednou – v nějakém skutečném případě – pochybovat o úzkosti, o bolesti druhého.

304. „Ale uznáš přece, že je rozdíl mezi chováním vyjadřujícím bolest, když tu bolesti jsou, a tímž chováním bez jejich existence.“ – Jestli uznám? jaký rozdíl by mohl být větší! – „A přesto dospíváš pořád znovu k výsledku, že pocit sám je jakési nic.“ – To ne. Není to žádné něco, ale není to ani nějaké nic! Oním výsledkem bylo jedině, že by nějaké nic prokazovalo tytéž služby jako něco, o kterém se nedá nic říci. Zavrhli jsme jen gramatiku, která se nám tu vnucuje.

Paradox zmizí jedině tehdy, jestliže se radikálně odpoutáme od představy, že řeč funguje vždy *jedním a tímž* způsobem, že slouží vždy témuž účelu: přenášet myšlenky – ať už jsou to myšlenky o domech, o bolestech, o dobru a zlu, nebo o čemkoli jiném.

305. „Ale nemůžeš přece popřít, že např. při vzpomínání je tu určitý vnitřní pochod.“ – Proč to vlastně dělá dojem, jako kdybychom chtěli něco popřít? Když člověk řekne „Je tu přitom přece určitý vnitřní pochod“ – tak chce pokračovat: „Vždyť to vidíš.“ A slovem „vzpomínat si“ je míněn přece právě tento vnitřní pochod. – Dojem, jako bychom chtěli něco popřít, pochází z toho, že se obracíme proti obrazu ‚vnitřní pochod‘. Co popíráme, je, že by nám obraz vnitřního pochodu dával správnou představu o používání slova „vzpomínat si“. Ba tvrdíme, že tento obraz se svými rozvětvenými nám brání vidět způsob použití tohoto slova tak, jaký je.

306. Proč bych měl popřít, že tu je určitý duševní pochod?! Jenomže výraz „Nyní ve mně proběhl duševní pochod vzpomínky na“ neznamená nic jiného než: „Vzpomněl jsem si teď na“ Popřít duševní pochod by znamenalo popřít vzpomínání; popřít, že si vůbec někdo někdy na něco vzpomíná.

307. „Nejsi přece jenom zamaskovaný behaviorista? Což přece neřkáš v podstatě, že kromě lidského chování je všechno fikce?“ – Mluvím-li o fikci, pak o fikci gramatické.

308. Jak jenom vzniká onen filosofický problém duševních pochodů a stavů, a behaviorismu? – První krok je zcela nenápadný. Hovoříme o pochodech a stavech, a jejich povaha pro nás zůstává něčím nerozhodnutým! Budeme o ní možná jednou vědět víc – myslíme si. Ale právě tím jsme se ustanovili na určitém způsobu uvažování. Neboť máme zcela určitý pojem o tom, co znamená: poznat blíže určitý pochod. (Rozhodující krok onoho kouzelnického triku je učiněn, a právě ten se nám zdál nevinný.) – A nyní se ono přirovnání, které nám mělo naše myšlenky učinit pochopitelnými, rozpadá. Musíme tedy onen doposud nepochopený proces v ještě neprozkoumaném médiu popřít. A tak se zdá, že jsme popřeli duševní pochody. A přitom je přirozeně popřít nechceme!

309. Co je tvým cílem ve filosofii? – Ukázat mouše narážející na sklo cestu ven.

310. Říkám někomu, že mám bolesti. Jeho postoj vůči mně bude pak postojem víry, nevíry, nedůvěry atd.

Předpokládejme, že řekne: „To nebude tak zlé.“ – Není to důkaz toho, že věří v něco, co je za projevem bolesti? – Jeho postoj je důkazem jeho postoje. Mysli si, že je přirozenými zvuky a posuňky nahrazena nejen věta „Mám bolesti“, ale i odpověď „To nebude tak zlé“!

311. „Jaký rozdíl by mohl být větší!“ – V případě bolesti věřím, že tento rozdíl mohu soukromě předvést sám sobě. Rozdíl mezi ulomeným a neulomeným zubem mohu však předvést každému. – Ale k soukromému předvedení si bolesti vůbec vyvolávat nepotřebuješ, nýbrž stačí, když si je *představíš* – např. když trochu zkřivíš obličej. A víš, že to, co si takto předvádíš, jsou skutečně bolesti, a ne např. určitý výraz obličeje? Jak víš také, co si máš předvést, dříve než si to předvedeš? Toto *soukromé* předvedení je iluze.

312. Ale nejsou případy zubu a bolesti přece jen zase i podobné? Neboť vnímání výrazu obličeje, jak k němu dochází u jednoho